

ŚRODOWISKO HISTORYCZNO-MEDYCZNE W KRAKOWIE W PIERWSZEJ POŁOWIE XX WIEKU (próba zarysu)

Przełom XIX i XX wieku przyniósł wzrost zainteresowań historią medycyny w Europie. W Krakowie podstawą tego zwrotu był jubileusz 500-lecia odnowienia Wszechnicy Jagiellońskiej. W rozbudzeniu zainteresowań nad przeszłością medycyny niebanalną rolę odegrali botanik Józef Rostafiński¹ i gastrolog Walery Jaworski². Obaj wystąpili w roku kończącym XIX wiek: pierwszy z nich z dziełem o medycynie w XV wieku Akademii Krakowskiej³, a drugi uzyskał zgodę Wydziału Lekarskiego na założenie Muzeum i jako jego zawiadowca informował, że pamięć o przeszłości nie zaginęła i nie zaginie w środowisku medycznym. Dzięki monografii o Mikołaju Koperniku⁴ był z tym środowiskiem powiązany znakomity historyk nauk przyrodniczych Ludwik Antoni Birkenmajer. Te trzy postaci na przełomie stuleci patronowały rozwojowi badań nad dziejami nauk przyrodniczych i medycznych w Krakowie. Badania nad historią nauki ześrodkowane były w utworzonej jeszcze w 1897 Katedrze Historii Nauk Ścisłych, którą kierował Ludwik A. Birkenmajer, później opiekował się nią Stanisław Kot, a następnie po habilitacji w roku 1929 do 1931 (do czasu jej likwidacji) Aleksander Ludwik Birkenmajer. Już po wojnie działała w latach 1919–1928 kierowana przez J. Rostafińskiego Katedra Historii Nauk Przyrodniczych.

Początkowo tworzyli to środowisko m.in. Jan Lachs (1869–1954), nawiązujący do Józefa Oettingera i uważający się za jego ucznia⁵; Leon Wachholz (1875–1954)

¹ Zob. D. Nespiak, *Józefa Rostafińskiego (1850–1928) wkład do historii medycyny w Polsce*, „Archiwum Historii i Filozofii Medycyny”, R. 51: 1988, s. 373–382.

² Zob. Z. Gajda, *Muzeum Wydziału Lekarskiego Uniwersytetu Jagiellońskiego*, Kraków 1998, s. 1–11; S. Zwolski, *Inspiracje powstania zbiorów Muzeum Wydziału Lekarskiego Uniwersytetu Jagiellońskiego*, „Przegląd Lekarski”, R. 52: 1995, s. 72.

³ J. Rostafiński, *Medycyna w XV wieku na Uniwersytecie Jagiellońskim*, Kraków 1900.

⁴ L. Birkenmajer, *Mikołaj Kopernik*, cz. I: *Studia nad pracami Mikołaja Kopernika oraz materiały biograficzne*, Kraków 1900.

⁵ Miłośnicy tej dyscypliny byli pozostawieni własnemu losowi i działali na własną rękę, nieraz bez żadnego przygotowania teoretycznego czy też praktycznego. Niektórzy jednak, widząc, że bez określonej pomocy ze strony choćby fachowych historyków nie uda im się osiągnąć zamierzonych celów, podejmowali dodatkowe studia, np. Jan Lachs uczestniczył w seminarium nauk pomocniczych historii Adama Krzyżanowskiego i historii starożytnej Wincentego Zakrzewskiego. W innym wypadku nie mógłby J. Lachs

i Adam Wrzosek (1875–1965), którzy działalnością historyczną zajmowali się niejako na uboczu. Punktem wyjścia ich aktywności na tym polu była konkretna specjalizacja, w której osiągalni sukcesy zawodowe. Obejmowali katedry w swoich specjalnościach, ale nie wszyscy. Jan Lachs pretendował nie tyle do katedry ginekologii, co do katedry historii medycyny, jednak brak szczęścia i pochodzenie uniemożliwiły mu to. Pracowali na niwie historii medycyny na początku XX wieku Adam Marian Langie (1864–1907), Stanisław Ciechanowski (1869–1945) i Henryk Szancer.

Pierwszą instytucją wyznaczającą niejako ramy badawcze i możliwości rozwoju historii medycyny był z definicji Uniwersytet Jagielloński, a właściwie jego Wydział Lekarski. W środowisku tym kształtował swoje oblicze naukowe Adam Wrzosek, któremu w roku 1910 powierzono wykłady z tego przedmiotu i który założył uzupełniające w stosunku do Walerego Jaworskiego Muzeum Historii Medycyny. W odrodzonej Polsce Adam Wrzosek opuścił Kraków i pracował początkowo w Warszawie, a później na Wydziale Lekarskim Uniwersytetu Poznańskiego. Dopiero w 1920 powstała Katedra Historii i Filozofii Medycyny, którą objął – na prośbę Wydziału Lekarskiego UJ z roku 1919, decyzją Naczelnika Państwa Józefa Piłsudskiego ze stycznia 1920 – Władysław Szumowski, który wszedł w to środowisko i powoli w nie wrastał oraz wiązał je niejako z urzędu. Był to warszawiak, okrzepły naukowo we Lwowie, wyposażony w odpowiedni warsztat historyka, a także przygotowany filozoficznie⁶. Wpływał na poczynania dydaktyczne, naukowe i organizacyjne. Znaczenie Katedry wzrastało dzięki grupie współpracowników Władysława Szumowskiego, z której wszyscy byli jego asystentami. W kolejności chronologicznej byli to: Stanisław Pernak (1920), Henryk Tarnawski (1921), Kazimierz Pilch (1921), Tadeusz Krzyszkowski (1923/1924), Władysław Gajewski (1925/1926–1927/1928), Tadeusz Bilikiewicz (1928/1929–1934/1935), Władysław Sierosławski (1935/1936–1938/1939), Zdzisław Wiktor (1936/1937–1938/1939), Adam Smoluchowski (1945/1946–1946/1947), Zbigniew Kukulski (1947/1948–1948/1949), Kazimierz Lubiński (1947/1948), Bronisław Wieczorkiewicz (1947/1948) czy też doktoranci: Izidor Wasserman, Izidor Fischhab, Izaak Lust, S. Landfisch. W okresie międzywojennym i w pierwszych latach po II wojnie światowej środowisko zawodowych historyków medycyny wspierali Bolesław Skarżyński (1901–1963) oraz krótko Witold Ziembicki (1874–1950).

Problemom historii medycyny poświęcano sporo miejsca w innych jednostkach UJ, m.in. w Zakładzie Medycyny Sądowej kierowanym przez Leona Wachholza w latach

podejmować ciekawych poznawczo analiz medycyny starożytnej i żmudnych prac nad źródłami z dziejów medycznych Polski nowożytnej. Ale ambicje J. Lachsa szły dalej. Jego pobyt w Monachium, Wiedniu z pewnością nie ograniczał się tylko do praktyki klinicznej, ale skłaniał go do kontaktów z ówczesnymi koryfeuszami historii medycyny, Maxem Neuburgerem, Julusem Pagelem czy później Karlem Sudhoffem. Zdobyta wiedza i umiejętności oraz dobra znajomość języków klasycznych zaowocowały szeregiem studiów nad medycyną antyczną. Było to przyczyną jego starań o *veniam legendi* z zakresu historii medycyny na Wydziale Lekarskim UJ. Niechętny stosunek do Żydów spowodował, że J. Lachs – podobnie jak Józef Reinhold, Filip Eisenberg, Edmund Rosenhauch z innych dyscyplin medycznych – nie uzyskał habilitacji. Zob. M. Skulimowski, *Dzieje nauki i nauczania historii medycyny na Uniwersytecie Jagiellońskim i w Akademii Medycznej w Krakowie*, w: *Sześćsetlecie medycyny krakowskiej*, t. II: *Historia Katedr*, Kraków 1964, s. 359–364; S. Zwolski, *Jan Lachs jako historyk medycyny*, „Przegląd Lekarski”, R. 48: 1991, s. 258–262.

⁶ Zob. S. Zwolski, *Niektóre aspekty metodologii historii w ujęciu Władysława Szumowskiego*, „Archiwum Historii i Filozofii Medycyny”, R. 61: 1998, s. 49–55.

1896–1933, a później przez Jana Olbrychta (1886–1968) oraz w Katedrze Chorób Skórnych i Wenerycznych, na czele której stał w latach 1925–1950 Franciszek Walter.

Inną placówką, gdzie prowadzono badania nad historią medycyny jako fragmentem szeroko zakrojonych badań nad dziejami uniwersytetu, było Archiwum UJ – szczególnie od czasu przejęcia funkcji kierownika przez Henryka Barycza (1901–1994), historiografa uniwersyteckiego. Kwestie te były poruszane też przez innych autorów z kierunków humanistycznych, niepretendujących do bycia historykami medycyny.

W ramach uniwersytetu działały koła naukowe. Funkcję tę miały też pełnić niektóre agendy w Bratniej Pomocy Medyków, inspirowane do pracy przez Katedrę Historii i Filozofii Medycyny. Jednym z pierwszych takich kół było krótko istniejące kółko „Asklepios”, w którym rolę decydującą odgrywał przedwcześnie zmarły Władysław Gajewski, nie wyszło ono jednak ze stadium organizacyjnego (poza drukiem zaproszeń), ponieważ statut Bratniej Pomocy Studentów UJ „Bratniaka” nie dopuszczał możliwości działania koła z osobnym statutem. Kontynuacją tych pomysłów było powołanie w 1929 Kółka Naukowego Słuchaczy Uniwersytetu Jagiellońskiego im. Sebastiana Petrycego. Kółko to czerpało pełną garścią z „Asklepiosa” oraz niewątpliwie z doświadczeń istniejącego od 1892 Kółka Historycznego Uczniów Uniwersytetu Jagiellońskiego. Formy działań tego stowarzyszenia to zebrania z referatami oraz prowadzenie biblioteki, która po likwidacji stowarzyszenia przeszła na własność Katedry Historii Medycyny⁷. Prezesami tego kółka byli m.in. Tadeusz Bilikiewicz (1901–1980), Jerzy Morawiecki, Maria Byrdy, Adam Smoluchowski oraz Marek Sych – późniejsi profesorowie medycyny.

Akademia Umiejętności była drugą z kolei instytucją, gdzie mogli spotykać się krakowscy historycy medycyny. Odnosi się to szczególnie do Komisję Historii Medycyny i Nauk Matematyczno-Przyrodniczych, która przeszła długą drogę od Komisji Bibliograficznej (1900) poprzez Komisję Historii i Bibliografii Nauk Matematyczno-Przyrodniczych (1905), Komisję Historyczną dla Nauk Matematyczno-Przyrodniczych (1906), Komisję Historii Nauk Matematyczno-Przyrodniczych (1910) do Komisji Historii Medycyny i Nauk Matematyczno-Przyrodniczych w roku 1933. Ta ostatnia nazwa oraz statut formalizowały wyjątkowy status medyków w tej Komisji. W trudnych okresach dla historii medycyny znaczenie Komisji Historii Medycyny i Nauk Przyrodniczych rosło. Tak było przed powstaniem Katedry Historii i Filozofii Medycyny i tak było po zawieszeniu wykładów z tego przedmiotu po II wojnie światowej. Przewodniczyli tej Komisji kolejno Józef Rostafiński, Ludwik Aleksander Birkenmajer, Leon Wachholz i Adam Wrzosek⁸.

Inne komisje, w których pracowali lekarze, to: Komisja dla Badań w zakresie Literatury i Oświaty w Polsce, Komisja dla Dziejów Oświaty i Szkolnictwa w Polsce, Komisja Historii Literatury Polskiej. Wielu wybitnych historyków współpracowało z Polskim Słownikiem Biograficznym (jak Jan Lachs, Leon Wachholz, Władysław Szumowski). Już po II wojnie światowej powołano Komisję Klasyków Przyrodoznawstwa i Medy-

⁷ *Idem*, *Stowarzyszenia młodzieży medycznej Uniwersytetu Jagiellońskiego (1918–1939)*, „Przegląd Lekarski”, R. 50: 1993, s. 189–191.

⁸ H. Barycz, *Pięćdziesiąt lat działalności Komisji Historii Medycyny i Nauk Matematyczno-Przyrodniczych (1900–1950)*, w: *Sprawozdanie z czynności i posiedzeń PAU*, t. LII, nr 6, Kraków 1951, s. 530–534; S. Pilczyński, *Komisja Historii Medycyny i Nauk Matematyczno-Przyrodniczych Polskiej Akademii Umiejętności*, w: *Polska Akademia Umiejętności 1872–1952. Nauki lekarskie, ścisłe, przyrodnicze i o Ziemi*, Wrocław 1974, s. 171–185.

cyny pod przewodnictwem Władysława Szumowskiego, i wydawało się, że zrealizuje ona marzenia Heliodora Święcickiego (1854–1923) i Jana Lachsa jeszcze z przełomu wieków o wydawaniu dzieł klasyków medycyny na wzór niemiecki⁹.

Trzecią z kolei instytucją było Towarzystwo Miłośników Historii Medycyny (1925–1957)¹⁰, ściśle związane z Katedrą Historii i Filozofii Medycyny, także personalnie, bowiem inicjatorem jego powołania i wieloletnim prezesem był Władysław Szumowski. Tu spotykali się ludzie, którzy – mimo osobistych animozji – rzeczywiście interesowali się historią medycyny oraz czołowi przedstawiciele medycyny krakowskiej o dużej kulturze medycznej.

Poza instytucjami, które z definicji zajmowały się historią, wymienimy Krakowskie Towarzystwo Lekarskie, które wprawdzie nie przykładło może zbyt wielkiej wagi do historii, ale jego członkowie informowali świat naukowy za granicą nie tylko o współczesnych badaniach w ośrodku krakowskim, lecz i o pracach historyczno-medycznych na łamach „Virchows Jahresberichte” i „Mitteilungen zur Geschichte der Medizin”. Funkcję informatora o życiu historyczno-medycznym w Krakowie powierzono Janowi Lachsowi. W późniejszych latach zarzucano temu ostatniemu, że niewłaściwie relacjonował rozwój nauk historyczno-medycznych na ziemiach polskich¹¹.

Historycy krakowscy wpływali na swoich uczniów. Na kontynuatora dzieła Władysława Szumowskiego wyrastał Tadeusz Bilikiewicz, lekarz i filozof z wykształcenia – pierwszy docent historii i filozofii medycyny w Polsce. Godnym następcą Franciszka Waltera także w zakresie historii medycyny wydawał się Kazimierz Lejman, ale twórczość jego należy już do późniejszego okresu.

Okres międzywojenny to czas rozwoju różnych nurtów medycznych w Polsce (Ludwik Fleck) czy za granicą (Bernhard Aschner). Poglądy te były zauważane przez krakowskich historyków medycyny. Trudno jednak na obecnym etapie badań wskazać ich rzeczywistą dobrą znajomość czy ewentualnie szerszą recepcję nowych poglądów wśród krakowskich badaczy.

Krakowscy historycy nie zasklepiali się we własnym środowisku, utrzymywali kontakty z naukowcami z innych ośrodków na zjazdach historyków medycyny krajowych i powszechnych i przede wszystkim na posiedzeniach Komisji Historii Medycyny i Nauk Przyrodniczych PAU z decydującym udziałem historyków medycyny.

⁹ Poznańskie Towarzystwo Przyjaciół Nauk wydało dzieło Soranosa: *Peri gynaikeion pathon* w przekładzie J. Lachsa dzięki inicjatywie H. Święcickiego. W okresie międzywojennym myśl tę podjął A. Wrzosek, wydając dwa teksty starożytne w przekładzie W. Klingera w „Bibliotece Klasyków Medycyny”. Po II wojnie inicjatywę tę przejęła PAU.

¹⁰ Z. Gajda, *Krakowskie Towarzystwo Miłośników Historii Medycyny (1925–1956)*, „Rocznik Krakowski”, R. LII: 1986.

¹¹ Z okazji setnej rocznicy śmierci Jędrzeja Śniadeckiego w 1938 na konferencji zorganizowanej przez TLK taki zarzut postawił W. Szumowski, stwierdzając, że J. Lachs zaprzepaścił ogromną szansę promocji dzieła A. Wrzosa o tym wybitnym lekarzu, mimo iż miał ku temu możliwości. Zob. „Polska Gazeta Lekarska”, R. 18: 1939, s. 39.